

JOAN PUJOLAR

ELS GÈNERES VERBALS: REFLEXIONS
SOBRE LA SEVA SIGNIFICACIÓ PER A UNA TEORIA
DE L'ÚS SOCIAL DEL LLENGUATGE*

D'uns anys ençà, la noció de *gènere* s'ha anat fent més i més present en els estudis lingüístics d'orientació textual, pragmàtica, antropològica o sociològica. Em refereixo a aquella concepció de la paraula «gènere» que se sol utilitzar per designar *classes de textos*, tal i com els defineix provisòriament el teòric de la literatura Todorov (1978). Per a Todorov, la diferència entre allò que resta dins i fora de la literatura és una qüestió de tipologies textuais: hi ha uns textos que són viscuts com a literaris i uns altres que no. Per això «gènere» apareix com el concepte clau: el concepte dins el qual o a l'entorn del qual es pot cercar (i trobar) allò que constitueix i delimita el fet literari. En la lingüística «de l'ús», l'estudi de fenòmens que transcendeixen el marc oracional ha obligat els recercadors a redefinir el propi objecte d'estudi. Hom s'ha hagut de concentrar en els textos com a unitats o almenys com a marcs d'anàlisi. Inevitablement, han aparegut les tipologies textuais, i amb aquestes, la necessitat d'aclarir de què estem parlant quan parlem de «gèneres».

Com sol passar en aquests casos, quan es va construint un nou camp d'interès i d'especulació, apareixen fenòmens que sempre havien existit i als quals no s'havia atribuït cap significació especial. Tota la vida havíem sabut de l'existència de conferències, dissertacions, arengues, panegírics, col·loquis, tertúlies, vots, sermons, homilies, salutacions, acudits, refranys, miquels, testaments, etc. per citar només una mostra de possibles esdeveniments comunicatius dins la nostra cultura. Ara als lingüistes ens toca considerar quina significació poden tenir

* Aquest article es basa en els resultats d'un estudi (PUJOLAR, 1995) que fou possible gràcies a l'ajut de la Comissió Interdepartamental de Recerca i Innovació Tecnològica (CIRIT), de l'Institut d'Estudis Catalans i de la Fundació Jaume Bofill.

aquests conceptes (tant en la seva dimensió abstracta com empírica) dins els processos de comunicació pràctica entre les persones.

Com en els cas dels gèneres literaris i d'altres camps de les ciències humanes, l'estudi dels gèneres verbals incideix en un fet que tothom, en un cert sentit, coneix. Això comporta avantatges i desavantatges. Entre els avantatges, hi ha una certa facilitat per aconseguir dades per a la seva identificació i descripció. Entre els desavantatges, hi ha el fet que l'investigador entra en un camp on regnen la dispersió i la polèmica. Tothom sap què és, posem per cas, «una broma». Però no tothom ens en donaria la mateixa definició, ni tampoc es pot esperar necessàriament que tothom es posi d'acord en qualificar com a tal un enunciat concret i que hi vegi, a més, la gràcia. La tasca de l'investigador esdevé, aleshores, molt complicada, perquè allò que constitueix una broma no és només la presència de determinats elements de discurs, sinó (també) *el procés social* que atorga a aquests elements la qualificació o el valor de «broma». No serveix de res que l'investigador, després d'un laboriós treball de síntesi, aportí una definició qualificada i ponderada a tall de veredict. El mateix passa amb els gèneres literaris. Todorov assenyala que no hi ha cap diferència formal o de contingut entre un enunciat literari i un de no literari, «cosa que no vol dir», aclareix, «que els gèneres siguin nocions metadiscursives i no gens discursives» (1978: 49). El que li atorga la condició de literari a un text és la seva institucionalització com a tal, és a dir, que «el gènere és la codificació atestada històricament de propietats discursives» (1978: 51).¹

Aquesta constatació, que personalment subscriu, planteja un problema de fons a un lingüista acostumat a treballar amb els pressupòsits teòrics i metodològics tradicionals d'aquesta disciplina. L'actitud normal del lingüista ha estat definir les seves unitats d'estudi en base a criteris *interns*, això és, en base a propietats estructurals o a contrastos formals del sistema lingüístic. Fins i tot en recerca sociolingüística s'ha mantingut un cert costum de definir les variables lingüístiques, per una banda, i les socials, per l'altra, de forma separada, de manera

1. Tot i que la traducció sempre comporta un risc, m'he permès la llicència de traduir les cites d'aquest escrit per tal de donar més fluïdesa al text.

que hom mantenia intactes uns certs pressupòsits sobre la manera de treballar les dades. Ara ens estem referint, però, a unes unitats d'estudi el tret definitori de les quals és el seu encaix en el procés de comunicació, és a dir, en les condicions socials *externes* al sistema lingüístic. Ens enfrontem, doncs, amb una categoria, el *gènere*, que transcendeix els límits que tradicionalment s'havien establert per a l'estudi dels fenòmens lingüístics.

En aquest article, vull fer un seguit de reflexions sobre el fenomen dels gèneres i les implicacions teòriques i metodològiques que es desprenen del seu estudi. Per una banda, analitzaré el funcionament i les diverses manifestacions d'un gènere molt corrent, l'agressió verbal, que realitzava una funció social molt important en les pràctiques comunicatives lúdiques d'una colla de joves barcelonins que vaig estudiar. Per altra banda, utilitzaré l'anàlisi d'aquest gènere concret per discutir els pros i els contres de quatre marcs teòrics que han tractat el tema dels gèneres des de diferents perspectives: l'etnografia de la comunicació, la sociologia del coneixement, la lingüística sistèmica i l'anomenada «translingüística» o lingüística dialògica. No pretenc, però, fer un repàs exhaustiu de com ha tractat el tema cada tendència concreta, sinó discutir les seves nocions bàsiques en relació als gèneres i a la visió particular del llenguatge que comporten. Es tracta d'explorar de quina manera la noció de gènere ens serveix per entendre el fet del llenguatge o el fet de la comunicació humana en un sentit ampli. En aquest exercici, el lector notarà segurament que he considerat com a fenòmens genèrics un conjunt de fets que van molt més enllà del que s'entén tradicionalment per gèneres. Això és perquè, com ja aniré explicant, crec que els gèneres tradicionalment coneguts no són sinó la manifestació més visible del caràcter socialment constituït i constitutiu alhora dels enunciats lingüístics. En definitiva, crec que els gèneres apunten a la necessitat de construir un model teòric i metodològic específic per a l'estudi de l'ús lingüístic o del discurs. Aquest model hauria de crear uns punts de referència que contribuïssin a delimitar (i a relacionar) aquelles qüestions que afecten l'estructura lingüística, d'una banda, i el procés de comunicació, de l'altra, és a dir, allò que separa l'oració de l'enunciat.

L'ETNOGRAFIA DE LA COMUNICACIÓ

La noció de gènere ja apareix als primers estudis i escrits programàtics de l'etnografia de la comunicació. Aquesta subdisciplina nasqué amb l'objectiu d'analitzar l'ús del llenguatge (sobretot oral) des de la perspectiva antropològica, és a dir, en relació a l'organització social i als sistemes culturals de les comunitats humanes. Durant els anys 50 i 60, alguns investigadors s'havien adonat que el bilingüisme i el multilingüisme eren fenòmens molt més estesos del que fins aleshores es pensava. Començà a créixer l'interès per estudiar l'ús de l'anomenat *repertori lingüístic*, és a dir, del conjunt de codis, varietats o estils lingüístics utilitzats per una determinada comunitat (GUMPERZ, 1972). Hom constatava, d'entrada, que les diverses varietats lingüístiques s'utilitzaven segons el context o la situació de comunicació. Aquests contextos o situacions de comunicació, com ja observava també Hymes des d'un primer moment, contenen (o es manifesten en forma de) gèneres «com poema, mite, relat, proverbi, endevinalla, maledicció, pregària, oració, conferència, anunci, carta impresa, editorial, etc.» (HYMES, 1972: 65). Per a Hymes, els gèneres són un dels components que s'han de tenir en compte a l'hora de classificar les situacions de parla d'una comunitat: la «G» del famós acrònim SPEAKING.²

De tota manera, l'Etnografia de la Comunicació no es presentà mai d'entrada com un paradigma unificat al nivell teòric i metodològic, sinó com una proposta oberta per anar construint una nova forma d'estudiar el llenguatge:

«La sociolingüística és encara molt lluny del rigor formal d'una teoria gramatical integrada. Sembla clar, de tota manera, que per progressar no n'hi ha prou en limitar-se a refinar un aparell analític. Com que moltes de les preguntes pertinents s'han començat a formular molt recentment, ens manca la informació empírica a partir de la qual es poden establir generalitzacions.» (GUMPERZ i HYMES, 1972: vii)

2. L'acrònim SPEAKING formava part d'un truc mnemònic per assistir els recercadors en la descripció dels contextos de comunicació. Es correspon amb les inicials de *Settings, Participants, Ends, Act sequences, Key, Instrumentalities, Norms* i *Genres* (*Ibid.*).

No és estrany, doncs, que l'estatus conceptual dels gèneres no aparegui clarament definit dins aquest paradigma, encara que hagi estat una noció molt utilitzada en estudis antropològics que cercaven de descriure les pràctiques socials i verbals de les comunitats estudiades. Es detecta igualment un cert desordre terminològic, ja que uns autors poden utilitzar termes diferents per referir-se a fenòmens lingüístics que altres considerarien gèneres: «fórmules verbals», «models de parla» (*speech patterns*), «models culturals de comportament lingüístic» (ALBERT, 1972), esdeveniments de parla (*speech events*), etc. Sigui com sigui, es poden detectar en el conjunt d'estudis dues línies de pensament, dues maneres d'entendre el que són els gèneres. Per una banda, hi ha qui concep els gèneres com *un element constitutiu del nivell textual del llenguatge*. És a dir, que tot enunciat pertany, d'alguna manera, a un gènere. Si no fos així, no seria «llenguatge» de la mateixa manera que una oració no és oració si els seus elements no estan degudament relacionats gramaticalment. Dins aquesta posició, s'hi poden incloure teòrics de la lingüística com Halliday³ (1978) o Bakhtín (1976), dels quals parlo més avall, i possiblement el mateix Hymes, segons es desprèn del següent fragment:

«És heurísticament important de procedir com si qualsevol forma de parla tingués característiques formals d'algun tipus en tant que manifestació de gèneres... La noció corrent de parla "distesa" o no marcada, amb tot, ens indica que hi ha un ampli ventall de gèneres des del punt de vista del nombre i del grau d'explicitació dels marcadors formals... Resta el fet que la parla distesa "no marcada" pot ser reconeguda com a tal en un context on no s'espera que aparegui o en què se l'exploti per aconseguir algun efecte concret. La seva menor visibilitat pot ser una funció de les nostres pròpies orientacions i de l'ús que en fem; el seu perfil pot ser tan clarament delimitat com el de qualsevol altra un cop aconseguim de veure-la com a estranya.» (HYMES, 1972: 65)

Per altra banda, hi ha una altra postura que veu els gèneres d'una manera que s'acosta més a com han estat tractats dins els estudis lite-

3. Halliday (1978: 134) il·lustra el seu punt de vista amb un divertit exemple d'un «no-text» que s'inventa per mostrar la impossibilitat d'un enunciat no estructurat genèricament.

raris, és a dir, com unes formes lingüístiques convencionalitzades o codificades per la tradició. Així, nombrosos estudis es limiten a estudiar un sol gènere o un nombre reduït de gèneres que, per alguna raó, han cridat l'atenció a l'investigador: endevinalles, lamentacions, duels verbals, parlaments en òrgans de govern, fórmules lligades a rituals religiosos, etc. Són, típicament, formats verbals fàcilment identificables i descriptibles, que poden tenir fins i tot un nom dins la comunitat mateixa i un «guió» més o menys rígid que pot incloure tota mena de característiques formals i temàtiques, així com un acompanyament escènic establert. Normalment, l'anàlisi d'aquests gèneres serveix per especular sobre els valors, la visió del món i les relacions socials d'una determinada cultura, i sovint es fan referències a d'altres formes de comunicació comparables (dins les mateixes o en diferents comunitats). Així, Roberts i Forman (1972), per exemple, relacionen les endevinalles dels tagàlog amb altres formes de qüestionament i interrogatori existents en aquella cultura i amb les normes socials que determinen el dret a preguntar en funció de les relacions entre els interlocutors.

ELS GÈNERES DINS LA SOCIOLOGIA DEL CONEIXEMENT

Günthner i Knoblauch (1995) són potser els teòrics dels gèneres que més clarament expliciten aquest posicionament, inspirant-se en els treballs de Bergmann i Luckmann, que s'emmarquen dins la perspectiva del constructivisme social en la sociologia del coneixement. Aquesta és una tendència que entronca amb la sociologia d'inspiració fenomenològica (SCHUTZ, 1972), que estudia com els individus perceben i construeixen la «realitat» a través de l'experiència quotidiana i la interacció social, i que ha estat molt influent entre els antropòlegs i entre els etnògrafs de la comunicació especialment a través de l'etnometodologia de Garfinkel (1967) i de l'Anàlisi de la Conversa (SACKS *et al.*, 1974). L'interès pels gèneres per part dels sociòlegs del coneixement prové de la creença que «els processos comunicatius mitjançant els quals es transmet coneixement a l'individu són d'una importància crucial» (GÜNTNER i KNOBLAUCH, 1995: 5). Aleshores, hom raona el següent:

«Mentre molts processos comunicatius són produïts d'una forma espontània, alguns processos de transmissió comunicativa estan fixats en gèneres. Això comporta que la composició d'una sèrie d'elements comunicatius i les diverses possibilitats d'implementar-los estan premodelades. Els processos comunicatius que segueixen aquests models fixats s'anomenen "gèneres". D'aquesta manera, la noció de "gènere" no es restringeix als gèneres poètics orals o literaris ni tampoc defensem, com Bakhtin sembla defensar, que no hi ha comunicació fora dels gèneres.» (*Ibid.*)

Més endavant, els autors afegeixen que els gèneres són «solucions complexes i premodelades, històricament i culturalment específiques, a problemes comunicatius recurrents» (*ibid.*: 8). Per tant, els gèneres s'oposen a d'altres manifestacions verbals més «simples» i «espontànies». Hi pot haver, doncs intervencions lingüístiques que *no* siguin gèneres o manifestacions de gèneres. És pel fet que tenen un contingut i/o una estructura parcialment predictibles que els gèneres compleixen la funció de facilitar la comunicació i transmissió de coneixements. Aleshores, el seu escrit dóna a entendre que qualsevol procés comunicatiu que sigui mínimament important per a un grup social, ben segur que s'haurà anat rutinitzant i convencionalitzant. D'aquí que les comunitats humanes institucionalitzin alguns dels seus gèneres (p.e. el sermó).⁴ Aleshores, per acomplir la seva funció, els gèneres han de ser mínimament estables, de manera que la seva forma respon més a determinades «convencions» que no a una «racionalitat comunicativa».

Una de les virtuts del treball de Günthner i Knoblauch és la de proposar explícitament un esquema metodològic per caracteritzar i classificar els gèneres. Els elements que s'han de tenir en compte serien: a) l'estructura interna (trets lingüístics, temàtics i estilístics); b) el nivell situacional (elements derivats del caràcter interactiu de la comunicació: torns, seqüències, inicis i conclusions, implicació dels participants, etc.); i c) l'estructura externa, que és un nivell de context més abstracte, que inclou àmbits socials, tipologies de situació comunicativa i de participants, i enquadrament institucional de les situacions de

4. Cal aclarir també que Günthner i Knoblauch consideren que els parlants no tenen perquè ser conscients del gèneres que utilitzen. Per tant, no tots els gèneres han de tenir, per exemple, una denominació o una entitat clarament delimitada en el marc d'una comunitat concreta.

comunicació. Els autors aclareixen també que no veuen els gèneres com uns ens estàtics. Com que es creen dins els processos d'interacció, estan subjectes a la reflexivitat de cada context i a la variació cultural i històrica. Finalment, com que els gèneres participen de la constitució del coneixement i de les relacions socials, els canvis en els gèneres aniran lligats a canvis socials i històrics.

Les observacions de Günthner i Knoblauch són interessants en molts aspectes, però també resten alguns punts poc aclarits. Els autors distingeixen entre els anomenats «gèneres prototípics» i els «models comunicatius», que són models de parla més senzills que, en un determinat moment, també pot convenir estudiar. La complexitat és, però, un criteri molt elàstic i sembla arriscat adoptar-lo per seleccionar d'entrada els objectes d'estudi. Tampoc no veig per què els gèneres més complexos han de ser més significatius en la socialització de les persones i en la constitució social del coneixement, precisament en la nostra època en què molts rituals antics (com les celebracions religioses o les cerimònies de graduació) són mantinguts, però sensiblement buidats de la significació social que anteriorment tenien. Per altra banda, el fet que un determinat enunciat sigui produït «espontàniament» no implica que la seva estructura hagi de ser necessàriament simple. Per tal de veure les mancances d'aquest model, mostraré les diverses formes en què es manifestava l'agressió verbal entre un grup de joves barcelonins que vaig estudiar⁵ (PUJOLAR, 1995, 1997b):

Episodi 1a

[Dissabte cap a les dues de la nit: acabem d'aparcar els cotxes i caminem per un carrer silenciós en direcció a una mena de discoteca]

Andrés: [cridant] *Eh! Vamos al bocatta aquel?*

Luis: *Mira. ·· Si quiereh comer, te puedes amorrar entre mis patas, sabes?*

Ricardo: *O entre lah mías.*

5. Convencions de transcripció: algunes hacs substitueixen esses per reproduir la pronúncia aspirada: *quiereh* en lloc de *quieres*; els parèntesis indiquen que un fragment no se sent bé a la gravació, i les «xx» seguides són fragments que no s'entenen gens. Els claudàtors [] contenen notes de l'autor. El català està en lletra normal i *El castellà en lletra cursiva*.

Aquest episodi s'inicià amb una proposta per part d'Andrés de dirigir-se cap a un local on es feien entrepans. Formalment, Luis li respongué suggerint-li una alternativa per calmar la gana. Però aquesta alternativa no era més que una provocació: que «es mengés» els seus genitals (els de Luis). La idea remet a una expressió, a un «minigènere», de provocació sexual bastant escandalós i encara força corrent entre algunes colles de joves: «*cómeme la polla!*», que s'entén com una requesta a practicar el sexe oral. És complicat explicar en poques paraules per què la contesta de Luis tenia un caràcter provocatiu i potencialment humiliant. Remetia a una determinada concepció del sexe com a «servei» centrat en el penis i com a humiliació per al «proveïdor». La pràctica sexual evocada posava en dubte la masculinitat d'Andrés pel fet que fóra una mostra d'homosexualitat. D'aquí la resposta d'Andrés:

Episodi 1b

Andrés: La verdá eh que tengo mucha hambre.

Ricardo: (Pues) amórrate entre lah tres.

Andrés: Pues chico! Con esto no me llega pa nada.

D'aquesta manera, Andrés continuava defensant la seva proposta d'anar a menjar i a més posava en dubte la masculinitat dels seus amics per torna, tot donant a entendre que els seus genitals eren de mida inadequada (un altre dels temes recurrents en la construcció d'aquest tipus de sexualitat). La discussió continuà amb diverses metàfores i arguments defensant la grandària dels atributs dels afectats.

Agafant l'esquema metodològic de Günthner i Knoblauch, podríem caracteritzar aquest gènere de la següent manera:

Estructura interna: a) ús de recursos del registre col·loquial (*amorrar*, *patas*); b) ús de temes socialment tabús (sexe, escatologia); c) to de veu laringalitzat, fent l'efecte que en diríem de «xulo»; d) continguts potencialment nocius per a la imatge de l'interlocutor; e) adopció discrecional de trets de l'accent andalús, com l'aspiració de les esses implosives.

Nivell situacional: a) esquema recurrent d'atac i defensa/contraatac; b) clau suspesa (*keyed frame*; GOFFMAN, 1974), ja que es tracta d'un joc i no d'una confrontació autèntica; per la qual cosa c) l'escenificació

té valor en tant que hi hagi audiència addicional als protagonistes de l'escena central.⁶

Estructura externa: a) relacions entre participants jeràrquicament iguals; b) activitat associada als espais de lleure i diversió; i c) a determinats col·lectius predominantment masculins.

Aquest seria un clar exemple de gènere prototípic present en multitud de cultures, amb un grau de complexitat que m'imagino que satisfaria Günthner i Knoblauch. Estava quasi institucionalitzat, ja que els nois esmentaven i descrivien aquests jocs com a típics de la seva colla en les entrevistes. Des del punt de vista de la sociologia del coneixement, aquest gènere juga un paper essencial en la construcció de determinades formes de masculinitat i de concepcions de la sexualitat.

Malgrat això, en la vida real (i sobretot en la vida real del lingüista antropòleg) és difícil trobar-se amb mostres de parla tan ben caracteritzables. Si només volguéssim tractar i analitzar els esdeveniments de parla ben definits i delimitats, acabaríem llençant riu avall el 95% de l'actuació lingüística ordinària de la gent. L'episodi citat té un valor més il·lustratiu que descriptiu pel fet que hi apareixen conjuntament trets que normalment trobem per separat. El que era important era veure, en aquest cas, com l'agressió verbal s'inseria en el discurs quotidià d'aquells joves. Normalment, podia aparèixer en la forma d'un simple insult enmig d'una conversa o activitat (p.e., jugant al futbolí) i sense provocar cap resposta significativa ni cap seqüència de teva-meva. Simbòlicament, l'agressió verbal estava bastant propera (a voltes combinada) amb els jocs d'agressió física. D'especial interès eren també les ocasions en què els nois assajaven de practicar-la amb les noies. Les noies solien respondre ignorant la provocació o contraatacant. Però aquests contraatacs eren qualitativament diferents als que apareixen a l'exemple, ja que no entraven en el joc de referències tabú. És a dir, que les respostes de les noies no eren una forma d'entrar en el joc, sinó de rebutjar-lo. Això responia, naturalment, al fet que participar en aquests jocs era vist com a embrutidor, és a dir, que

6. La gràcia d'aquestes escenificacions és que siguin presenciades i apreciades per una audiència. Per això rarament es produeixen entre dos únics interlocutors. Naturalment, els papers d'actor i d'audiència es poden intercanviar molt ràpidament.

contradeia la imatge de persones raonablement polides que volien projectar la majoria de noies d'aquell grup. En aquest sentit, no era necessari insultar directament les noies, sinó simplement escollir-les com a potencials participants en algun esdeveniment groller. En una ocasió, jo estava explicant a una de les noies l'argument d'una pel·lícula, *Gorilles en la boira*, on una biòloga aconsegueix d'evitar la cacera illegal en una reserva natural africana. Un dels nois, que havia estat parant l'orella, intervingué per transformar l'argument en un film pornogràfic, la qual cosa causà el rebuig, encara que desimbolt, de la noia. Aquesta evocació dels gèneres pornogràfics és interessant, per tal com la concepció del sexe en aquest tipus de «literatura» s'acosta bastant a la que s'estila en determinats cercles masculins.

L'esquema de Günthner i Knoblauch no sembla pensat per tractar metodològicament aquestes múltiples manifestacions de l'agressió verbal. Ells pretenien identificar uns fenòmens de potencial interès per a la sociologia del coneixement, però no fer una teoria sobre l'ús social del llenguatge. El problema és que, segurament, necessiten aquest model per a la perspectiva que han escollit. Podríem classificar l'agressió verbal com a un «model comunicatiu» de rang inferior («simple» o «espontani») que contribuís a caracteritzar un determinat tipus de gènere (la conversa informal d'aquell context concret). Però això no seria, conceptualment, cap avenç: senzillament estaríem desplaçant la nostra atenció analítica a un nivell inferior sense augmentar en res el poder explicatiu de la nostra anàlisi. Sigui com sigui, una teoria de l'ús del llenguatge ha de poder situar conceptualment aquests «formats» verbals, explicar les seves condicions d'aparició, les interrelacions entre els diversos formats i el seu paper en els processos comunicatius.

LA LINGÜÍSTICA SISTÈMICA

La problemàtica dels gèneres ja apareix als primers escrits de l'anomenada lingüística sistèmica, un corrent constituït a l'entorn dels treballs de Halliday (1978, 1985). Les propostes d'aquest corrent són d'especial interès pel fet que assagen de conceptualitzar els gèneres en

relació a una teoria general del llenguatge. Segons Halliday, la realitat sencera, tal i com la percebem, és de caràcter semiòtic, és a dir, «consisteix en significats» (1978: 139). Part d'aquesta realitat és captada a través de sistemes simbòlics, el més complex dels quals és el llenguatge. Els sistemes simbòlics serveixen per expressar significats, però també per produir-los, perquè la persona és una «significadora» activa. Aleshores, l'estructura lingüística s'ha desenvolupat per complir aquesta funció fonamental, que es pot dividir en tres funcions bàsiques: a) la ideacional (de representació); b) la interpersonal (de relació social); i c) la textual (de cohesió i coherència dels textos). A partir d'aquests principis, Halliday (1985) construeix una visió bastant original del llenguatge, concebuda per presentar la llengua com un conjunt de recursos per a «significar», on les unitats i els conceptes de la gramàtica són substancialment diferents dels tradicionals i on es fa un èmfasi especial en l'estudi dels fenòmens textuais.

És important tenir en compte que els lingüistes sistèmics no cerquen només la construcció d'un model teòric, sinó que conceben el seu treball com una lingüística aplicada, una lingüística encaminada sobretot a produir coneixement i materials útils per a l'ensenyament de la llengua. En aquest aspecte, hi ha hagut èxits notables; entre els quals, el desenvolupament de mètodes d'alfabetització basats en l'ensenyament de gèneres. En el context australià, això ha donat lloc a una polèmica prou interessant sobre la conveniència d'ensenyar la llengua escrita a través dels gèneres propis d'aquest canal. Alguns crítics han defensat que els estudiants haurien de desenvolupar la seva pròpia forma d'escriure i que el fet d'ensenyar-los formes genèriques concretes equivalia a coartar la seva lliure expressió. Aquesta polèmica és prou interessant pel fet que crec que evidencia alguns problemes concrets de conceptualització dels gèneres en la lingüística sistèmica i que comentaré més endavant (vegeu HALLIDAY i HASAN, 1985 i MCCORMACK, 1989).

En un dels seus primers escrits programàtics, Halliday ja parla dels gèneres, encara que sense definir-los ni situar-los teòricament amb detall. Així, els gèneres pertanyerien preferentment a la dimensió textual, com a components lingüístics associats al context:

«L'estructura genèrica està fora del sistema lingüístic; és llenguatge com a projecció d'una estructura semiòtica de nivell superior. No és simplement una particularitat dels gèneres literaris; hi ha una estructura genèrica en tot discurs, incloent-hi la conversa informal més espontània (SACKS *et al.*, 1974). El concepte d'estructura genèrica es pot integrar dins el marc general del concepte de registre, la conformació semàntica que està característicament associada amb el "context de situació" d'un text» (1978: 134).

Però els gèneres també afecten les altres dues dimensions, ja que cada tipus de text comporta unes determinades opcions en el pla representacional (p.e. formes de discurs que afavoreixen les passives, les impersonals, les nominalitzacions de processos) i en el pla interpersonal (p.e. formes de tracte entre el productor del discurs i l'audiència):

«Així, les denominacions de les categories genèriques són sovint funcionalment complexes: un concepte com "balada" implica no només una determinada estructura textual amb models típics de cohesió, sinó també una determinada línia de contingut expressat a través d'opcions altament afavorides de transitivitat i altres sistemes experiencials —els tipus de procés i classes de persones i de subjecte que s'espera que figurin en relació al rol situacional del text de balada.» (1978: 145)

Aquesta barreja de dimensions és coherent amb els principis generals de la gramàtica funcional en el sentit que Halliday considera que tots els elements de la llengua són potencialment multifuncionals: una determinada paraula o construcció pot realitzar o expressar un significat representacional, interpersonal o textual.

Amb tot, no és fins al treball de Hasan (HALLIDAY i HASAN, 1985) que no es veu amb més detall com concep els gèneres la lingüística sistèmica i com es relacionen amb d'altres nivells semiòtics. Segons Hasan, un gènere és un potencial semiòtic específic lligat a un tipus de situació concreta. Aquest potencial respon a uns determinats valors del context, que en la lingüística sistèmica es defineix a partir de tres paràmetres: camp (*field*), tenor i mode (corresponents a les funcions ideacional, interpersonal i textual respectivament). Podem mostrar un dels exemples que apareixen al seu mateix llibre per il·lustrar aquest procés: el gènere de «comprar en una botiga»:

Camp: Transacció econòmica: compra al detall: menjar degradable.
Tenor: *Agents de transacció:* jeràrquic: comprador superordinat i venedor subordinat; *distància social:* quasimàxima.
Mode: *Paper de la llengua:* perifèric; *Canal:* fònic; *Mitjà:* parlat amb contacte visual.

a) Sollicitud venda	Voldria deu taronges i un quilo de plàtans, sisplau.
b) Acceptació venda	Sí, res més?
No, gràcies.
c) Venda	Això serà dòlar quaranta.
d) Compra	Dos dòlars.
e) Conclusió compra	Cinquanta, setanta-cinc, dos dòlars. Gràcies.

Extret i traduït de Halliday i Hasan (1985: 59).

En aquest cas, el gènere que se'ns ilustra té, a banda dels trets temàtics característics d'una operació de compra al detall i del llenguatge educat de les relacions públiques («voldria», «sisplau», «gràcies», indicació indirecta que s'ha de pagar, etc.), una determinada estructura seqüencial típica d'aquest tipus d'encontres en la nostra cultura. Els elements de la seqüència (SV, AV, V, C i CC) són obligatoris en tot intercanvi d'aquest tipus. Aleshores, és aquest potencial genèric el que dóna coherència al text, ja que l'exemple conté una gran sobrietat de recursos cohesius explícits que connectin els enunciats (fet també típic de les situacions de copresència amb ús del canal fònic). Segons Hasan, també poden aparèixer en aquest mateix gènere altres elements opcionals, com comentaris sobre la qualitat dels productes o sobre qüestions familiars o personals.

Fóra senzill descartar aquest model en base als problemes metodològics que se'ns poden acudir a primer cop d'ull. Per exemple, molts analistes podrien no posar-se gaire d'acord a l'hora de determinar els elements obligatoris i opcionals d'un determinat intercanvi comunicatiu. És perfectament pensable que un intercanvi discorregués sense l'element AV si el comprador ha donat a entendre anteriorment que només pensa comprar un article i si al venedor no li sembla necessari d'indicar de cap forma explícita que accepta la requesta de venda. Igualment, l'intercanvi de diners pot dur-se a terme silenciosament o amb un dels pro-

tagonistes parlant amb d'altres compradors sobre, posem-hi, el temps que fa. De tota manera, Hasan ja aclareix que l'estructura genèrica especifica els elements semàntics, no pas la seva realització lèxicogramàtica, cosa que vol dir que alguns elements poden realitzar-se de forma «implícita». Segons Hasan, aquestes qüestions s'haurien de tractar com a pertanyents a un altre nivell que anomena de «selecció oportunista» i que afecta a elements més específics d'un context donat. Aquest nivell ens remetria a factors més de detall del context (si aquella és una botiga on he anat moltes vegades, si aquell dia és el de costum de la compra setmanal o no). L'autora reconeix que el nivell de detall pel qual es pot voler «tallar» per distingir entre elements de gènere i realitzacions oportunistes està en funció dels interessos específics de l'analista.⁷ Sempre es pot anar a descriure amb més detall les propietats del context que determinen els modes d'expressió en cada moment concret.

Tal com ho veig, aquesta postura és un avenç respecte de l'anterior en el sentit que ens podria ajudar a formalitzar els gèneres dels quals estàvem parlant. En el cas concret de l'agressió verbal tindriem l'estructura AV i R:

- Camp:** *Conversa informal*: descrèdit de l'interlocutor, esp. de l'honorabilitat masculina en termes d'atributs sexuals. Temàtica: tabús sexuals i escatològics.
- Tenor:** *Agents en confrontació*: entre iguals acompanyats d'audiència activa; *distància social*: quasimínima; *clau*: suspesa (joc).
- Mode:** *Paper de la llengua*: constitutiu; *Canal*: fònic; *Mitjà*: parlat amb contacte visual i/o físic. *Registre*: col·loquial amb llenguatge groller.
- a) **Agressió verbal o insult** → *La verdá eh que tengo mucha hambre.*
- b) **Reconeixement** → *Pues amórrate entre lah tres.*

AV faria referència al fet d'expressar alguna cosa que constituís una pèrdua de crèdit per a una persona present, que no fos susceptible de ser presa seriosament i realitzable de moltes maneres al nivell lèxicogramàtic. R consistiria en el reconeixement per part de l'au-

7. Aquesta idea és important des del punt de vista epistemològic. Implica que Hasan no veu la necessitat d'establir una classificació universal dels gèneres.

diència de la intervenció primera com a actuació legítima del joc d'agressió verbal. Aquest reconeixement, s'entén, no representaria una acceptació del contingut desacreditador de l'insult, sinó del fet d'insultar com a part del joc. En aquest exemple concret, es podria dir que la intervenció R realitza també un nou AV, que podria connectar amb una nova intervenció R/AV i així fer la cadena de l'episodi 1. La possibilitat d'iteració ja és contemplada en el model de Hasan. Finalment, aquest esquema és integrable als altres exemples que he esmentat més amunt, com els insults aïllats dins una conversa. En el cas de les agressions verbals a noies que responen amb un «rebuig», podríem definir l'element opcional «Reb». El Reconeixement provindria aleshores dels altres nois de l'audiència, sovint a través de riures (un dels recursos comunicatius rituals més corrents de la conversa ordinària), i a voltes de forma molt subtil, implícita o retardada.

També és important remarcar que aquesta anàlisi és possible perquè Halliday concep el «context» com un fet dinàmic. La noció de context havia estat, en la pragmàtica i la sociolingüística tradicionals, una mena de calaix de sastre poc definit. En el cas de l'etnografia de la comunicació, hom ho havia articulat metodològicament a través del concepte de «situació» o «situació de parla» (HYMES, 1972). Es proposava d'establir una taxonomia de situacions per relacionar-les, després, amb categories lingüístiques. El mateix tractament tenia la noció de «tipus d'activitat» de Levinson (1979). El principal problema d'aquesta concepció del context és que tractava les situacions socials com a fixes i predefinides, per la qual cosa hom no deixava espai per considerar els processos mitjançant els quals les persones construïen activament les situacions dins les quals actuaven. Per altra banda, sovint s'associava la noció de situació a la dimensió d'un «encontre» sencer, és a dir, aquell espai d'activitat en què dues o més persones atenen a un focus comú de forma més o menys coordinada; espai normalment delimitat per uns rituals d'inici i de finalització (GOFFMAN, 1957, 1967). Durant els anys 70, però, algunes idees bàsiques de la sociologia fenomenològica entraren en l'univers conceptual de la sociolingüística, sobretot (però no només) a través de l'anàlisi de la conversa (vegeu GUMPERZ, 1982). Això portà molts lingüistes a veure el context, o la situació, com un element en contínua reconstitució:

«Hi ha una relació de desplaçament constant entre el text i el seu medi... el "context de situació" (...) es pot tractar com a constant per al text en conjunt, però de fet està en canvi constant, ja que cada part serveix al seu torn com a medi per a la següent.» (HALLIDAY, 1978: 139)

Aquesta idea aparentment tan senzilla té implicacions molt fonamentals per a una teoria del llenguatge. Implica, primerament, que el text té un paper actiu en la constitució del seu propi context. Fins aleshores, hom havia assumit que un i altre es podien tractar per separat i que factors del context determinaven aspectes del procés d'interpretació o de la forma lingüística. Per a Halliday i Hasan, i per a la majoria d'analistes del discurs, això implica que el llenguatge és una forma d'acció. Complementàriament, es pot dir, com ho fa Hasan, que actuar és una forma de significar (HALLIDAY i HASAN, 1985: 99-100). Segonament, aquests significats no existeixen purament en abstracte, sinó que només poden existir en referència a les situacions socials concretes on són creats i transformats. D'aquí la diversitat de potencials semiòtics que trobem en les diferents cultures i grups socials, que responen a processos divergents de construcció de la realitat i l'experiència. Tercerament, aquest caràcter constitutiu i situat del llenguatge posa en qüestió el pressupòsit bàsic de l'estructuralisme, això és, que l'actuació social o lingüística sigui el mer reflex d'una realitat subjacent expressada en forma de sistema estàtic d'elements, regles i relacions que predeterminen els seu significat. Aquest pressupòsit ha estat un tret constitutiu no només de la lingüística, sinó d'un autèntic paradigma general de les ciències socials. La sociologia parsoniana, que influí de forma decisiva en l'antropologia i en la sociolingüística (vegeu WILLIAMS, 1992), tractava l'actuació de les persones com a simple reflex de les normes i els valors d'un sistema cultural únic, fet que fou un dels principals motius de dissensió que portaren Garfinkel a crear l'etnometodologia⁸ (HERITAGE, 1984; vegeu també BOURDIEU, 1982).

8. Tot plegat sembla configurar un progressiu canvi de paradigma. En aquest sentit, les reflexions de Luckmann sobre l'estatus fenomenològic de l'estructura lingüística suggereixen un possible camí cap a una síntesi o cap a una reconstitució de l'estructuralisme dins el nou paradigma (vegeu SCHUTZ i LUCKMANN, 1989).

Per als lingüistes sistèmics, el llenguatge no reflecteix simplement els continguts del sistema o potencial semiòtic de la cultura,⁹ sinó que també contribueix a crear-los i a renovar-los contínuament. Pel que fa als gèneres, això vol dir que els hem de veure bàsicament com a elements actius en la definició d'una situació, tant al nivell d'encontre com al nivell de l'intercanvi més ínfim. La raó i la condició d'existència dels gèneres és, des d'aquest punt de vista, la producció de significats *situats* mitjançant unes fórmules més o menys estables d'ús dels recursos semiòtics. Aquest plantejament, com explicaré més avall, ha creat un cert interès pels gèneres de part d'investigadors interessats a investigar els aspectes polítics i socials del llenguatge (FOWLER *et al.*, 1979; FAIRCLOUGH, 1989, 1992; KRESS, 1985).

Dins aquesta mateixa línia, amb la que estic a grans trets d'acord, crec que es troben a faltar uns quants elements que contribuirien a enriquir la nostra visió dels gèneres. Intentaré il·lustrar aquesta mancança tot mostrant un seguit de fenòmens que, al meu entendre, la lingüística sistèmica no s'ha plantejat. Ara canviarem, però, de colla de gent a l'hora de citar exemples. Una segona colla que vaig estudiar estava formada per nois i noies que tenien inquietuds polítiques que es movien en un espai comú entre el socialisme revolucionari, l'antimilitarisme i el feminisme. Aquests joves vivien les idees polítiques amb una seriositat remarcable, la qual cosa tenia un impacte molt significatiu en el funcionament de la colla (per exemple, en les relacions entre nois i noies o en l'ús de la llengua catalana). Amb tot, resulta que es podia sentir dir a alguna de les noies més compromesament feminista una cosa com «*cómeme el chocho*», suposat equivalent en versió femenina de la famosa expressió que hem vist abans. L'enunciat expressava, clarament, una actitud feminista de confrontació amb les formes de discurs masculista, entre les quals es podia identificar el discurs sobre el sexe abans referit. Ens trobem aleshores davant la *subversió* d'un gènere, en el sentit que es qüestionava la «norma» efectiva dins determinats cercles masculins. A més de fer possibles

9. Halliday (1978) parla de «sistema semiòtic» mentre que més endavant el terme apareix canviat per «potencial semiòtic» (HALLIDAY i HASAN, 1985). Aquest canvi pot ser indicatiu d'un progressiu allunyament dels pressupòsits estructuralistes.

aquesta mena d'actuacions, la majoria de les noies d'aquest grup utilitzaven molt més llenguatge groller o argot que les noies del primer grup, i les seves formes de vestir i d'actuar s'acostaven molt més als motlles masculins. Tot plegat expressava, doncs, una voluntat de trencar amb els estereotips de la feminitat més convencional (no pas que aquestes noies volguessin necessàriament ser com nois). Ara bé, en una determinada situació, sí que es podia jugar a pagar els nois «amb la mateixa moneda», tot tractant-los com a elements «al servei» del desig femení en el mateixos termes d'abans, però capgirats. No cal ni dir que aquesta posició és políticament tan qüestionable com qualsevol altra. Sense anar més lluny, un dels nois del grup, de conviccions profundament feministes i pacifistes, s'esgarriava en veure les seves companyes de causa utilitzant aquell llenguatge després d'haver fet ell autèntics esforços per desterrar-lo del seu propi discurs. El que és important aquí, però, des del punt de vista de la teoria lingüística, és *aquesta connexió que s'estableix entre enunciat*. La significació d'aquest enunciat era producte de la seva relació amb les agressions verbals «normals» i la visió del món i de les relacions socials que comportaven.

Tot i que Halliday i Hasan (1985) reconeixen la importància de la *intertextualitat* en els processos comunicatius en general, no articulen aquesta noció en el seu tractament dels gèneres. Ara bé, sembla evident que gran part del potencial significatiu dels gèneres rau precisament en la seva capacitat d'*evocar* altres situacions, a partir de les quals pot activar implícitament nombrosos elements de context i de contingut semàntic. Fixem-nos, sinó, en aquest altre episodi, que ens mostra un fenomen tan corrent entre els catalans com és l'alternança lingüística. Aquí Patrícia evocava el llenguatge publicitari per explicar-me els tractes econòmics d'un curs de teatre que ella volia fer:

Episodi 2

Patrícia: es una escola de pago · i el curs val unaa- · tot el any · són unes cent mi- · quasi dos-centes mil peles · *lo pagas a codo- cómodos plazos dee ochoo o diez mil pelas al mes* però · · però són deu bitllets [picant a la taula i rient]

L'alternança al castellà podria representar perfectament un diàleg tingut anteriorment (per exemple) amb un responsable administratiu de l'escola. Però aquesta no és la qüestió perquè jo (que en aquest episodi feia d'audiència) no necessitava saber l'origen *exacte* de les veus de l'enunciat per entendre'l. Fins i tot si l'enunciat fos monolingüe, la fórmula «*cómodos plazos*» o, la menys usual, «*còmodos terminis*», amb l'ordre no marcat trabucat dels components del sintagma nominal, ja ens alertaria de l'existència d'una referència al discurs publicitari. En aquest cas, els discursos català i castellà serviren per presentar dues visions contraposades de la situació narrada per Patrícia. L'adopció del gènere publicitari li serví, en concret, per expressar distància respecte del propi punt de vista:

Aquesta fricció entre diverses visions d'una situació és, de fet, un component pràcticament omnipresent de la comunicació humana. La interacció, com molt bé ha assenyalat Goffman, no és sinó un treball continu per a construir i mantenir un consens operatiu que no es pot donar mai per preexistent (GOFFMAN, 1967). En aquest procés, l'evocació i combinació de diversos gèneres és un fet esperable (així com també les ambigüitats i les mans amagades). Per tractar, però, aquestes qüestions, necessitem tenir en compte les propostes de la lingüística dialògica.

EL DIALOGISME DEL LLENGUATGE

La perspectiva dialògica es basa en els treballs de Bakhtín i el seu cercle duts a terme, molts d'ells, a la Rússia dels anys 20 i 30, però que no es començaren a conèixer fins als anys 60 i 70 (vegeu TODOROV, 1981). Bakhtín elaborà una teoria del llenguatge a partir dels seus treballs de teoria de la literatura. El punt de connexió era, a grans trets, que la literatura només es podia estudiar en relació a les formes de llenguatge corrent. Creia, però, que l'individualisme de l'estilística i el caràcter ahistòric de l'estructuralisme saussureà no permetien copsar la dimensió social del llenguatge, la qual es manifestava bàsicament a través del principi del *dialogisme*. Aquest principi es basa en la idea que *tot enunciat és fonamentalment una resposta a enunciats anteriors i que vol anticipar enunciats posteriors* (BAKHTÍN, 1976).

Aquest caràcter responsiu de l'enunciat comporta que sempre integri veus alienes. L'enunciat és aleshores intrínsecament polifònic. Des d'un punt de vista empíric, però, aquesta polifonia es pot manifestar de formes molt subtils, sense cap mena de marcadors formals. De fet, tampoc no és necessari que les veus alienes siguin materialment presents en l'enunciat:

«Cada enunciat és ple d'ecos i reverberacions d'altres enunciats amb els quals està relacionat dins l'esfera comuna de la comunicació de la parla... Cada enunciat refuta, afirma, suplementa, i se suporta en els altres, els dóna per sabuts...» (BAKHTÍN, 1976: 91)

Seguidament, Bakhtín afirma que tots els enunciats prenen la forma d'algun gènere de parla concret. Segons diu, tots dominem un amplí ventall de gèneres de parla com les salutacions, els comiats, les felicitacions, gèneres informatius, etc. Són «tipus relativament estables» (*ibid.*: 60) d'enunciat que es poden descriure tant en funció del contingut (un conjunt de temes, una perspectiva ideològica) com de la forma (llargada, entonació, estructura composicional) i que estan lligats a situacions socials concretes també tipificables.

Bakhtín dóna a la noció de gènere un tractament molt important al nivell teòric, però no deixa gaire clar com s'operacionalitza aquest concepte al nivell metodològic. Per exemple, la distinció que fa entre gèneres primaris i secundaris no apareix mai clarament definida, tot i que sembla que els primers es referirien als gèneres estructuralment més simples i col·loquials, mentre que els segons correspondrien a les seqüències textuales més codificades, com els gèneres literaris o els exemples que esmenten Günthner i Knoblauch o Halliday i Hasan, els quals poden integrar al seu torn gèneres primaris dins la seva estructura. Aquesta vaguetat terminològica afecta també altres aspectes dels seus treballs, sovint repetitius i escrits en un to remarcablement poètic. Els termes «veu», «mot», «enunciat» i «gènere» són usats sovint d'una forma tan metafòrica que esdevenen intercanviables (vegeu BAKHTÍN, 1981).

En tot cas, Bakhtín concep la parla com un procés mitjançant el qual el parlant adopta diverses «veus» del seu context dialògic i les adapta a la pròpia intenció expressiva. Aleshores els mots, diu, es

van ‘carregant’ de les valoracions i significats de les situacions d’on provenen; transporten amb ells —en certa manera— les situacions i les veus d’origen. Aquest efecte, aleshores, també es dona en referència als gèneres, els quals poden ser adoptats i transformats (Bakhtín diria «reaccentuats») en funció de les intencions expressives del parlant.

El detall important d’aquest seguit d’idees és el fet de veure aquest procés d’apropiació de discursos no només com una mena de selecció d’un dipòsit comú de significats (com pressuposa l’estructuralisme o la mateixa lingüística sistèmica), sinó com l’apropiació de discursos provinents d’altres situacions socials. La distinció és important, precisament perquè la dinàmica dels gèneres està bàsicament subjecta a aquesta possibilitat o capacitat evocativa d’altres situacions. Així, l’exemple de Hasan d’una situació de compra on es poden obviar els elements obligatoris pel coneixement mutu que hi ha entre els participants és una evidència clara que les situacions *passades* de comunicació entre venedor i client són efectivament *resents* en el procés d’interpretació. El fet mateix que els nois que vaig estudiar no haguessin d’aclarir que les seves agressions verbals no anaven amb mala intenció era perquè altres situacions els havien donat opció a negociar el significat particular del gènere en aquell context concret.

Són aquesta mena de processos els que creen el que Bakhtín anomena estratificació social del llenguatge o *heteroglòssia* (1981). Cada grup social (classes, generacions, professions, colles d’amics, famílies) va elaborant les pròpies formes de dir en funció de les activitats i relacions socials que els són pròpies. Com que els gèneres integren tant aspectes de contingut com de forma, determinades formes de pensar (ideologies) i d’actuar esdevenen associades a determinats trets de parla:

«El que constitueix aquests llenguatges diferents és una cosa que és en si mateixa extralingüística: una forma específica de conceptualitzar, entendre i avaluar el món. Un complex d’experiències, avaluacions (més o menys) compartides, idees i actituds ‘íntimament tramades’ per produir una manera de parlar.» (MORSON i EMERSON, 1990: 141)

Aquests «llenguatges», a més de ser propis de qui els parlen, poden ser incorporats en graus diversos en els discursos d'altres grups socials per a fer cites i evocacions en funció de les seves intencions expressives. Per exemple, dins la segona colla que vaig estudiar, era normal escenificar agressions verbals o veus de gent ignorant tot adoptant un accent andalús. L'episodi 2 mostraria una altre exemple d'aquests processos d'incorporació o apropiació de discursos, l'estudi dels quals ens pot ajudar a entendre velles qüestions com els prejudicis lingüístics. Per exemple, el següent episodi, extret de Pujolar (1995, 1997b), mostra un aspecte de les actituds de joves barcelonins respecte del català:

Episodi 3

[La colla mandrejava a les taules d'un cafè. Ayats duia una samarreta amb un dibuix d'un grup de rock dur. Pepe inicià la seqüència dient a Ayats que la samarreta era lletja. Probablement, feia veure que era un nen avorrit que censurava Ayats per no anar vestit com cal. Ayats, però, ho convertí en una renyina fictícia entre criatures, implicant-hi possiblement un mestre.]

Pepe: [amb èmfasi] quina samarreta més ll- ll- lletja que portes nen
 Ayats: [Amb pronúncia exageradament acurada] la teva és una merda
 [amb èmfasi] · així de >clar
 Pepe: <sí · sí · ja ho sé
 Ayats: així de clar · no no josep així de clar
 Pepe: sí sí · ja ho sé · però jo no dic que no
 Ayats: [Veu molt baixa] li diré al marcel que m'ho has dit això eh? ·
 >(xxxx)
 Pepe: [Cridant] <marcel · mira què m'ha dit de la samarreta=
 Ayats: [Cridant]=marcel · no potser no si aquí mano jo home

Aquest episodi constitueix una mena de sainet teatral improvisat. L'interès radica, però, en el tipus de personatge (infantil, estúpid) i de situació que s'evoca a través d'una forma especial de parlar el català: a) arrossegant la «ll» de «lletja» i emfasitzant la paraula «merda», com si fossin expressions molts fortes (que per als protagonistes, no ho eren); b) anomenant Pepe pel seu nom de pila familiar i en català («Josep»), que evocava segurament el context escolar; i c) amb la frase «li

diré al Marcel...», d'un nen que es vol «xivar» al mestre. El darrer fragment podria ser de fet la veu del mestre o d'algú que volia assumir una autoritat, d) el to de les veus, semblant al «hipi» de la sèrie «els joves», i que era un to que només s'utilitzava per dramatitzar veus catalanes (hi ha més exemples). Clarament, aquest sainet venia a subvertir determinats aspectes del discurs escolar tot ridiculitzant-los a través de la reaccentuació d'uns gèneres concrets.

Pel que fa a la llengua catalana, l'interès estava en el fet que, en les colles que vaig estudiar, era utilitzada quasi exclusivament per evocar discursos i personatges que representaven l'antítesi dels valors de masculinitat i transgressió associats amb aquests cercles de joves. En les entrevistes que els vaig fer en català, fins i tot es passaven al castellà per expressar continguts que no presentaven cap dificultat al nivell lexicogramàtic. El problema radicava, doncs, en la manca de potencial evocador (o en l'existència d'evocacions potencialment negatives) de la llengua catalana per transmetre les pròpies actituds i valoracions respecte d'allò que es deia. La raó d'aquesta situació es pot cercar, entre altres coses, en a) l'accés limitat que aquells joves havien tingut a àmbits socials on funcionava el català, i/o b) en les condicions específiques d'aquell grup social que feien que el català fos «apropiat» d'aquella manera i no d'una altra. Podem començar-nos a imaginar com aquest fet pot influir en la predisposició de determinades persones a utilitzar el català en determinades situacions.

Aquest fet apunta, doncs, en una direcció prou interessant de cara a explorar i entendre fenòmens que fins ara no havíem pogut sinó constatar, això és: els significats socials lligats al repertori lingüístic, les relacions entre llengua, ideologia i identitat, etc. Fins ara havíem copsat només el caràcter arbitrari d'aquests significats socials, la qual cosa ens remet clarament a la noció saussureana de significat (vegeu, per exemple, BLOM i GUMPERZ, 1972: 417). A partir de l'estudi dels gèneres, podem començar a concebre com la relació entre forma i significat és socialment i històricament constituïda mitjançant complexos processos comunicatius. Podem començar a entendre el «dèficit semiòtic» de les llengües d'ús restringit, que es posa de manifest quan hom tracta d'estendre l'ús d'una d'aquestes llen-

gües a determinats gèneres literaris o a funcions socials que abans no havia realitzat.¹⁰ Naturalment, com deia Aracil (1965), la solució en aquests casos radica en trencar el cercle viciós per tal que la llengua vagi adquirint potencial evocatiu. Però ben segur que un estudi aprofundit d'aquests processos d'apropiació (i alienació) de veus ens pot ajudar a resoldre amb més efectivitat alguns problemes de política lingüística (vegeu també PUJOLAR, 1997a).

CONCLUSIÓ

L'estudi dels gèneres es presenta, doncs, com un dels eixos bàsics per a una lingüística orientada cap a l'estudi de l'ús social del llenguatge. Caldrà, però, anar polint l'aparell teòric i metodològic per tal de crear uns punts de referència clars en aquest camp d'estudi. La tradició estructuralista i generativista ens ha fornint un conjunt de coneixements dels aspectes fonològic, morfològic, lèxic i sintàctic de la llengua que ben segur són d'utilitat com a eina descriptiva. L'anàlisi de la conversa i algunes tendències de l'anàlisi del discurs (per exemple, SINCLAIR i COULTHARD, 1975) també han creat un aparell descriptiu molt útil per a identificar determinades estructures bàsiques dels intercanvis lingüístics. Però això no treu el fet que les qüestions de forma i estructura no poden ser l'eix central en l'estudi dels processos de comunicació. La necessitat d'aparició de determinats trets formals està subjecta a la lògica de les relacions interdiscursives i dels components de cada situació, els quals determinen la capacitat evocativa dels elements simbòlics que els parlants hi aporten. Així mateix, la possibilitat de combinació, solapament, superposició, simple evocació o (en termes de Bakhtín) d'hibridació dels gèneres afegeixen un nivell de complexitat a l'ús lingüístic que, al meu entendre, no es pot reduir a criteris de forma o d'estructura. El mateix caràcter sovint indefinit o ambivalent del significat en la comunicació ordinà-

10. Un estudi interessant en aquest camp és el de Figueroa (1988) sobre el problema de la poca «verosimilitud» que crea l'ús de la llengua gallega en determinats gèneres literaris.

ria fa que l'analista hagi d'assumir moltes més responsabilitats a l'hora de construir la interpretació dels fenòmens. Per això, la validesa de la interpretació del recercador no pot dependre de l'aplicació de criteris universals de mesura o de quantificació. Probablement, serà la productivitat del mateix esquema analític proposat —és a dir, la seva capacitat d'identificar i explicar relacions entre els fenòmens observats— la que tindrà l'última paraula. El rigor no pot provenir tant del mètode com de l'observador.

En plantejar la qüestió dels gèneres en aquest article, he acabat associant fenòmens de nivells molt diferents: des d'esdeveniments de parla lligats a situacions clarament delimitades, passant per intercanvis curts que podien conformar moments concrets dins un procés d'interacció, com fragments de text inserits dins un enunciat on figuraven com una veu superposada a la veu pròpia del parlant. Les fronteres entre un nivell i l'altre no semblen gaire clares i probablement no poden ser-ho. És possible que convingui elaborar determinades distincions útils com a suport descriptiu. Però restem, com en l'inici de l'article, sense saber què és exactament un gènere: com el podem reconèixer en un text, en una conversa concreta? En la meua opinió, la noció de gènere, com moltes altres de la lingüística i de les ciències socials, no designa tant uns objectes de la realitat com una forma concreta de contemplar el llenguatge i de copsar determinades relacions.

He de reconèixer també que l'estudi dels gèneres comporta obrir una caixa de Pandora que Saussure s'havia preocupat especialment de tancar: tots aquells fenòmens del llenguatge subjectes a consideracions des de la sociologia, la psicologia, la història, etc. La delimitació mateixa de la disciplina està en joc. Ara bé, en aquest nou món que representa que estem creant, més global, transnacional, intercultural, interdisciplinari, etc., dubto molt que les ciències socials es puguin permetre el luxe de deixar la lingüística en un raconet. Almenys, la història d'aquest segle ens ha mostrat la mútua dependència entre els esquemes conceptuals de la lingüística i de les ciències socials. Sembla ser que una teoria del significat ha d'anar per força lligada a una teoria de l'acció. Potser són la mateixa cosa. En tot cas, la dimensió socialment constitutiva (de coneixements, relacions socials, identitats,

ideologies, etc.) dels gèneres els ha situat en el punt de mira de gent interessada primàriament en qüestions polítiques i socials. Jo he volgut mostrar com a exemple la pertinència de l'estudi dels gèneres de cara a entendre les actituds lingüístiques i de cara a explorar les possibilitats que hi ha d'apropiació de la llengua catalana entre els grups de joves predominantment castellanoparlants de l'àrea barcelonina. Hi ha, però, altres línies d'investigació molt prometedores que apunten en d'altres direccions. Des de l'anomenada Anàlisi Crítica del Discurs, hom proposa estudiar els gèneres, concretament els processos d'hibridació i reconstitució de gèneres, com a símptoma i motor alhora de canvis socials. Així, Fairclough (1992) ha estudiat un seguit de gèneres associats a la vida pública i als mitjans de comunicació i ha detectat un procés de *conversacionalització* de l'esfera pública (els anomenats «*chat shows*», les tertúlies, les noves formes de periodisme sensacionalista, però també el «*counselling*» de diversos tipus). Alhora, també ha assenyalat una major imbricació dels discursos científics i tècnics en l'esfera privada, com s'esdevé per exemple amb l'alt grau d'intervenció de la medicina en tot el procés d'embaràs i de seguiment dels nadons. Fairclough considera que aquests processos constitueixen un canvi social que ve a reestructurar els límits tradicionals entre el públic i el privat. Chouliaraki (1995), per altra banda, ha estudiat la dinàmica de relacions entre els gèneres de parla d'una aula escolar, tant els gèneres pedagògics com els propis dels jocs (sovint il·legítims) dels alumnes, per tal de descriure com els canvis d'orientació pedagògica produeixen i es produeixen a través d'una reconstitució de les relacions discursives dins l'aula.

Crec que és possible que l'estudi dels gèneres es mostri més productiu des del punt de vista de la investigació de processos socials de comunicació que no pas amb la simple elaboració de tipologies o inventaris de gèneres. Les formes de treballar típiques de l'estructuralisme han afavorit tradicionalment el treball taxonòmic, fins al punt que alguns autors semblen confondre una taxonomia per una teoria. És de preveure, però, que l'elaboració de tipologies generals de gèneres verbals ha de ser un tasca excessivament àrdua donat el caràcter fluid d'aquests mateixos en la forma en què apareixen en la vida ordinària. Això no vol dir que no sigui possible l'establiment d'unes categories canò-

niques per a ús en àmbits pedagògics o d'un altre tipus, com de fet ja passa actualment. Una altra cosa és que aquestes categories siguin analíticament productives en d'altres àmbits. Per contra, estudiar les condicions de «fluïdesa» dels gèneres promet ser una tasca enormement suggerent i susceptible de trobar-hi multitud d'aplicacions. En un àmbit com els mitjans de comunicació, per exemple, l'exigència d'una contínua renovació de l'oferta obliga a una reconstitució constant dels gèneres propis. Les entrevistes de la Sandra Camaca, per posar un exemple, parteixen de la vulneració dels termes convencionals de l'entrevista mitjançant la creació d'un personatge fictici que es pot permetre el luxe de crear situacions impensables en una entrevista normal mitjançant l'apropiació de formes d'expressió estigmatitzades (l'accent «xava»). En el programa «Sense títol» es practica una transgressió constant del pla d'actuació dels presentadors, els quals fan referències explícites —podríem dir-ne «metadiscursives»— a la seva pròpia actuació tot produint agressions verbals o autocrítiques que esdevenen part del propi espectacle. També cal esmentar els diversos formats que s'han desenvolupat per a integrar elements del públic i veus populars en els programes, des del «Vostè Pregunta», passant pel «Vostè Jutja», «La Nit dels Ignorants», els diversos programes de varietats que integren sessions de safareig, fins al «Força Barça». En fi, en la literatura moderna sembla que un escriptor no és ningú si no transcendeix, d'una manera o altra, els gèneres tradicionals, els quals ja eren en molts casos hibridacions de gèneres anteriors. L'evolució dels gèneres publicitaris des del «Beveu Coca-Cola» fins a les aventures de l'individu del Martini ha de ser una història ben fascinant. S'hauria d'estudiar fins a quin punt tenen base les queixes de molts professionals que diuen que la publicitat s'ha convertit en un sector «endogàmic» perquè el gènere ja només s'evoca a si mateix. En tot cas, la mateixa pregunta es pot fer del cinema, amb les picades d'ullet al públic del «Terminator» Schwarzenegger, o el molt aconseguit equilibri entre la paròdia i la pel·lícula d'aventures dels Indiana Jones.

En tot cas, és difícil pensar, com diu el propi Halliday, que una lingüística així pugui ser cap altra cosa que aplicada, és a dir, orientada a tractar les qüestions que preocupen els diversos sectors so-

cials. En efecte, potser la polèmica sobre l'ensenyament dels gèneres que esmentava abans es pot solucionar si aquesta concepció dinàmica dels gèneres es pot integrar en el procés educatiu, de manera que l'èmfasi sigui en la seva malleabilitat més que no en l'ensenyament d'uns patrons d'expressió fixos. De fet, això seria desitjable encara que només fos per no seguir enganyant els estudiants sobre la veritat de la llengua i de la vida fora de les aules.

JOAN PUJOLAR

Universitat Autònoma de Barcelona

BIBLIOGRAFIA

- Ethel M. ALBERT (1972): *Culture patterning of speech behaviour in Burundi*, dins Gumperz i Hymes (eds.), ps. 72-105.
- Lluís V. ARACIL (1965): *Conflicte lingüístic i normalització lingüística a l'Europa nova*, dins (1982), *Papers de sociolingüística*, Barcelona, La Magrana, ps. 23-38.
- Mikhaïl BAKHTÍN (1976): *The problem of speech genres*, dins C. Emerson i M. Holquist (eds.), *Speech genres and other late essays*, Austin, University of Texas Press, ps. 60-102.
- Mikhaïl BAKHTÍN (1981): *Discourse in the novel*, dins M. Holquist (ed.), *The dialogic imagination*, Austin, University of Texas Press.
- Jan-Petter BLOM i John J. GUMPERZ (1972): *Social meaning in linguistic structures: code-switching in Norway*, dins Gumperz i Hymes (eds.), ps. 407-434.
- Pierre BOURDIEU (1982): *Ce que parler veut dire: l'économie des échanges linguistiques*, París, Librairie Arthème Fayard.
- Lilie CHOULIARAKI (1995): *Regulative practices and heteroglossia in one institutional setting: the case of a «progressivist» English classroom*, Universitat de Lancaster, tesi doctoral.
- Norman FAIRCLOUGH (1989): *Language and Power*, Londres, Longman.
- Norman FAIRCLOUGH (1992): *Discourse and Social Change*, Cambridge, Polity Press.
- Antón FIGUEROA (1988): *Diglosia e texto*, Vigo, Edicions Xerais de Galicia.
- Roger FOWLER, Bob HODGE, Gunther KRESS i Tony TREW (1979): *Language and control*, Londres, Routledge & Kegan Paul.
- Harold GARFINKEL (1967): *Studies in Ethnomethodology*, Englewood Cliffs, N.J., Prentice-Hall.

- Erving GOFFMAN (1957): *Alienation from interaction*, «*Human Relations*» X, pt. 1, ps. 47-60.
- Erving GOFFMAN (1967): *Interaction Ritual*, Nova York, Anchor Books.
- Erving GOFFMAN (1974): *Frame Analysis. An essay on the organisation of experience*, Harmondsworth, Penguin Books, 1975.
- John J. GUMPERZ (1972): *Introduction*, dins Gumperz i Hymes (eds.), ps. 1-25.
- John J. GUMPERZ (1982): *Discourse strategies*, Cambridge, Cambridge University Press.
- John J. GUMPERZ i Dell HYMES (1972): *Preface*, dins Gumperz i Hymes (eds.), ps. v-viii.
- John J. GUMPERZ i Dell HYMES (eds.) (1972): *Directions in Sociolinguistics. The Ethnography of Communication*, Nova York, Holt, Rinehart and Winston, INC.
- Susanne GÜNTHER i Hubert KNOBLAUCH (1995): *Culturally patterned speaking practices - the analysis of communicative genres*, «*Pragmatics*», núm 5:1, ps. 1-32.
- M.A.K. HALLIDAY (1978): *Language as social semiotic. The social interpretation of language and meaning*, Londres, Edward Arnold, 1994.
- M.A.K. HALLIDAY (1978): *An introduction to Funcional Grammar*, Londres, Edward Arnold.
- M.A.K. HALLIDAY i Ruqaiya HASAN (1985): *Language, context and text: aspects of language in a social semiotic perspective*, Oxford, Oxford University Press.
- John HERITAGE (1984): *Garfinkel and Ethnomethodology*, Cambridge, Polity Press.
- Dell HYMES (1972): *Models of the interaction of language and social life*, dins Gumperz i Hymes (eds.), ps. 35-71.
- Gunther KRESS (1985): *Linguistic Processes in Sociocultural Practice*, Oxford, Oxford University Press.
- Stephen LEVINSON (1979): *Activity types and language*, «*Linguistics*», XVII, ps. 365-399.
- Rob MCCORMACK (1989): *Genre and Process*, «*Fine Print*», XI, núm. 6.
- Gary Saul MORSON i Caryl EMERSON (1990): *Mikhail Bakhtin. Creation of a Prosaics*, Stanford, Stanford University Press.
- Joan PUJOLAR (1995): *The identities of «la penya»: the voices and struggles of young working-class people in Barcelona*, Lancaster University, tesi doctoral.
- Joan PUJOLAR (1997a): *Planificació lingüística: un contrasentit?*, dins *Actes del Congrés Europeu sobre Planificació Lingüística*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, ps. 356-363.
- Joan PUJOLAR (1997b): *De què vas, tio. Gènere i llengua en la cultura juvenil*, Barcelona, Empúries.

- John M. ROBERTS i Michael L. FORMAN (1972): *Riddles: expressive models of interrogation*, dins Gumperz i Hymes (eds.), ps. 180-209.
- Harvey SACKS, Emmanuel SCHEGLOFF i G. JEFFERSON, (1974): *A simplest systematics for the organisation of turn-taking for conversation*, «Language», vol 50, ps. 696-735.
- Alfred SCHUTZ (1972): *The phenomenology of the social world*, Londres, Heisman.
- Alfred SCHUTZ i Thomas LUCKMANN (1989): *The structures of the life-world*, II, Evanston, Northwestern University Press.
- J. Mc. H. SINCLAIR i R. M. COULTHARD (1975): *Towards an analysis of discourse. The English used by teachers and pupils*, Oxford, Oxford University Press.
- Tzvetan TODOROV (1978): *Les genres du discours*, París, Éditions du Seuil.
- Tzvetan TODOROV (1978): *Mikhaïl Bakhtine, le principe dialogique, suivi de: écrits du cercle de Bakhtine*, París, Éditions du Seuil.
- Glyn WILLIAMS (1992): *Sociolinguistics: a sociological critique*, Londres, Routledge.